

רשימות

סופרים יהודים באנגליה

גרדה צ'ארלס

ריק, שכדאי לגסות ולמלא אותו, ולו במקצת. עלי לחזור ולהזכיר שדפוס החשיבה שלי אינם עיוניים, וייתכן מאוד שייראו קלי-ערך. אני מבקשת לתאר קצת מסופרינו הידועים ביותר כסתם בני-אדם, וקצת מיצירותיהם הנודעות ביותר פשוט מצד השאלה במה עניינן... כל-מר, חיי יום-יום רגילים.

אבל אקדים תחילה דברים אחדים על הזירה הספרותית-האנגלית-היהודית שהבודק אותה מק-רוב מתברר לו שהיא מגוונת להפתיע ואין לדבר עליה דרך הכללה.

הרי, למשל, הרומאניסטים. הלון שבחבורה זו, אם אפשר לומר כן, הם הסופרים שטבעו רש-מם ראשונים בזמננו ונתקראו במקובץ "הרומא-ניסטים של גולדרס גרין". אלו הם הסופרים שפיר-סמו ספרים על חיי היהודים מפרברי המעמד הבי-נוני. זוהי בעצם קבוצה קטנה של שלושה סופ-רים: ברייאן גלאנויל, פרדריק רפאל, ואני. כל-מר, שני אנשים צעירים, מוכשרים ומשכילים, ואשה אחת, לא בעלת השכלה ולא-כל-כך צעירה. הנה כי כן, אפילו על אסכולת "גולדרס גרין" לא קל לדבר דרך הכללה.

יש לזכור גם סוגים אחרים של מיון לקבוצות. לפני שנים מספר היה עלי לכתוב מאמרים אחדים על כלל הסופרים היהודים באנגליה, ואז נוכחתי לדעת שבדרך כלל אפשר לשייכם לשתי קבוצות ברורות, שקראתי להן על פי מיון גס אך נוח "מזרח" ו"מערב". בקבוצה הראשונה מניתי סופ-רים ממעמד העמלים פחות או יותר, שבית-גידולם הוא "איסט אַנד" (רבעי המזרח העניים של לונ-דון), כגון ארנולד ואַסקר, הארולד פינטר, ברנארד קופס, ודומיהם, ובשניה מניתי את בני "ואסט אַנד" (רבעי המערב האמידים של לונדון). שתינו-

לפני זמן-מה נערכה בתל-אביב פגישה של סופרים יהודיים אנגלים וישראלים ועניינה: "הי-סודות האוניברסאליים והיהודיים ביצירתנו". אבל כשקראתי את הדוח המפורט בכתב נראה לי שמן המלה החשובה באמת בשם היומרי במקצת כמ-עט התעלמו שם לחלוטין. הנה נועדו יחד אנשים, תושבי אנגליה, תושבי ישראל, יהיו מי שיהיו, וכולם נקבצו משום שהם סופרים, ואיש מהם, ככל הידוע לי, לא הזכיר את יצירתו. ועדיין אני יודעת למשל, אילו דמויות נחשבות יצר רומאניסט ישראלי, או באיזו הבנה מיוחדת בט-בע האדם נתברך מי מהם. וכן, דומני, ספק אם יכלו הישראלים ללמוד משהו על טיבם של הסופ-רים היהודים-האנגלים — אם ביצירתם ואם כשהם לעצמם. ידוע לי כי ששה מהם השתתפו באותו דיון וכי הויכוח הסוער גאה וגלש אל העתונות. אבל יש הרבה סופרים יהודים בלשון האנגלית, מהם חשובים מאוד, שלא באו לשם ושלא דנו בהם, אם כסופרים ואם כבני-אדם. כנראה משום שהכל היו רעבים לפירור של חוויה אנושית, לתיאור טיבם של החיים שלנו, טיבם של טבעינו ולא דוקא של התיאוריות שלנו — כנר-אה משום כך נתעורר ויכוח כה סוער על סיפורו האישי לחלוטין של עמנואל ליטונוב על ילדותו וקרקע גידולו. ככלות הכל, ענינו של הסופר אינו לספק חומר לדיון אקדמי, אלא לספר לנו משהו על החיים עצמם. כשאני לעצמי נוח לי יותר תמיד לדעת האם האדם משכים או מאחר לקום בבוקר, האם הוא מתנהג באדיבות או בקוצר-רוח עם אנשים משעממים, האם הוא אוהב את אשתו או לא... כל פרט מסוג זה עדיף בעיני מדעות מופשטות על, נגיה, "החילוניות לעומת המסורת". נראה לי איפוא שהיה בכל אותו רב-שיח חלל

אן גלאנויל נכנס ישר לעתונאות, ככתב ספורט, והוא עדיין אחד מראשי המומחים בתחום הזה, והוא משוגע לכדורגל. זהו צעיר יפה-תואר, גבה-קומה ותוסס, ובאישיותו, כך נדמה לי, הרבה מן ההידור. אין הוא דתי, ואין הוא משתדל כלל להצניע את יהדותו. הוא מומס מובהק ומתבל שיחתו בהרבה אידיש. ב-1958 נעשה "אבי" "הגל החדש" של הרומניסטים היהודים-האנגלים, כשפירסם את ראשון הרומנים של "גולדרס גריין" — "פושטי הרגל".

"פושטי הרגל" הוא תיאור מבריק, נאמן, שאינו חוסך שבטו, של משפחה עשירה ומצליחה מן המעמד הבינוני. הם אינם שומרי-מצוות ואינם לא-יהודיים. ההורים שוררים בבית, הבנים חל-שים ומבולבלים. על פני הכל מרחף ערכו של הכסף.

אף שאני חיה בקרב הקהילה היהודית-אנגלית ושרשי עמוקים בה, לא היה הרומן הזה לצנינים בעיני. אבל הקהילה הגיבה עליו בקצף גדול, קצף שעדיין לא שכך כליל. ואמנם התמונה שצייר גלאנויל אינה נעימה ביותר. הוא הצליח הרבה יותר בתוך עמו ברומן "היהודי" הבא שלו, "היה-לום", שנעימתו מתונה הרבה יותר, אך הנעשה אין להשיב. יהודי אנגליה נאלצו לעשות דבר שלא ערב להם כלל, כלומר, להתבונן בעצמם, ולו רק לשעה, כדרך שזר העומד חוץ למחנה היה רואה אותם. זו היתה הפתעה לא נעימה, והם עדיין לא סלחו לגלאנויל על כך. אפשר שהיו סולחים לו אילו היה פחות פיקח ויותר רגש. אבל נעימת הספר קרירה, והניתוח חד מאוד. והיה עוד דבר, משהו מן הבן הנצחי הנוהג לגלוג בהוריו, אשר הקהילה, שהיא ככל הקהילות בגולה נוחה להיפ-גע, נבערת וחסרת בטחון לעומקה, לא יכלה לעכל. ולא משום שהכותב התקשה לסלוח לאנשי עסקים על שום שהם אנשי עסקים. זאת אולי היו סולחים לו. אלא משום שעירער את דמותם בעיני עצמם כאנשים בעלי מידות טובות, נדיבים, נחמדים — על הכל נחמדים. והריסה זו היא דבר שיהודים, הרגישים כל-כך תמיד לגורם האישיות, לא יכלו לקבלו.

כס והשכלתם טובים יותר, כגון פיטר שאפר, פרדריק רפאל, ברייאן גלאנויל.

חלוקה זו נמצאה נוחה ומועילה לי בשעתה, ובדעתי להזקק לה גם כאן, אף כי יש כמובן כמה יוצאים מן הכלל. אני עצמי, למשל, מקומי באמצע, בין שתי הקבוצות האלו, לפי שאינני לא "מזרח" ולא "מערב", לא ממעמד העמלים ולא מן המעמד הבינוני העליון, אלא מן המעמד הבינוני התחתון, קרתנית מלאנקאשיר — שאינו דוקא, עלי להודות, בית-אולפנא הטוב ביותר לסור-פר. ויש עוד יוצאים מן הכלל, כגון וולף מאנקר-ביץ, שאמנם מוצאו ממזרח לונדון, אבל זכה להש-כלה "מערבית", כוונתי שהוא למד בקמברידג'. אלכסנדר בארון אף הוא אינו דוקא בן מעמד-הפועלים מאיסט אַנד, אך גם לא בן ואַסט אַנד. ברניס רובנס ודני אבסי הם בני המעמד הבינוני מערי השדה, שניהם אנשי ויילס.

הדגשתי במקצת את עניין המעמד כי על כרח-נו הוא חשוב. אין פירוש הדבר שהחברה היהודית מן המעמד העליון העמידה את המעמד העליון של הכשרונות. מסקנה אחת שהעליתי היא שמצד ההישגים כשהם לעצמם סופרי איסט אַנד הם בדרך-כלל מחוננים יותר מסופרי ואַסט אַנד. ומשונה הדבר שדבר זה אין כוחו יפה לגבי הרומן, שהוא כמדומה בגדר שמורת-יצירה של סופרי ואַסט אַנד, על-כל פנים לפי שעה (אולי משום שהרומן הוא אמנות של המעמד הבינוני). היפוך-כו של דבר בתיאטרון. משום-מה לא הצמיח עד-כה מעמד-העמלים האנגלי-יהודי, שלא כמע-מד-העמלים הגויי, שום רומאניסט ראוי לשמו. מן הרומניסטים היהודים-האנגלים שהם אנשי מערב לונדון פחות-או-יותר, השניים שהזכרתי, שגם היו ראשונים למה שנקרא "הגל החדש" שגָאָה ובא לפני כתשע שנים, הם עדיין הטובים ביותר שיש לנו: ברייאן גלאנויל ופרדריק רפאל. שני הסופרים האלה הם אנשים צעירים מאוד, שניהם נשואים, לברייאן יש ארבעה ילדים, לפרדריק שניים. לשניהם השכלה יקרה של בית-ספר תיכוני פרטי, אבל רק פרדריק רפאל המשיך לימודיו באוניברסיטה, גם הוא בקמברידג'. בריי-

מין, ובו חזרה ונתגלתה סגולת החמימות, ההת-מרמרות וסערת-המעמקים. עם זה יש בספר קו שאיני מוצאת טוב מלכנותו "ביעות". נראה לי כי מבעתת את רפאל שואת היהודים במאה העשרים. "לינדמן" הוא סיפור על פליט מגרמניה המנסה לבנות לו חיים באנגליה, ומנסה להבהיר את חוויותיו ונסיונו לאנשים נבונים לעתים אך תוהים תמיד מסביבו. ביחוד מפליאה — בעיקר משום שהמחבר עודנו צעיר מאד — הבנתו ביסוד אי-ההבנה המתמדת בחיים, הסיבוכים הגדולים ורבי-המשמעות, הטעויות בשיפוט המשפיעות בלי הרף על יחסנו זה לזה. יש ב"לינדמן" פגמים, ביחוד עודף של טכניקה, אבל הרבה מן הספר הוא במ-דרגה ראשונה. גם ברומן החדש של רפאל, "תז-מורת ומתחילים", יש ענין יהודי לא מועט אך עדיין לא קראתי אותו.

אני מהססת למנות את דן יעקבסון עם הרר-מניסטים היהודים-האנגלים, כיון שגולד ונתחנך בדרום-אפריקה. אך ככלות הכל הוא יושב בברי-טניה שנים ורוב יצירותיו נכתבו שם. חלק מספרו האחרון, "המתחילים", מקום התרחשותו ארץ-ישראל; באיזו מידה של נאמנות הוא מתאר את הרקע הארץ-ישראלי איני יודעת. ביצירתו הרבה ישרות-אומן — כשם שזו מצויה גם בו בעצמו, איש צנוע וצנוע. בסתר לבם אולי קיוו הסופרים היהודים בבריטניה כי ספר זה אולי יהיה בו משום התמודדות עם הסופרים היהודים-האמריקנים בע-לי שיעור-הקומה. אכן זהו רומן רב-רושם בכמה מחלקיו. יעקבסון מסוגל לתאר תיאור מושלם כמעט כל דבר — המון מתפרע, נסיעה בדרך כפרית בלילה, עפעף של ילד. "המתחילים", ככל ספריו, כתוב ביושר ובתום-לב, ויש בו גם היקף רב וכוח עצום — וזה חידוש ביצירתו. ואף-על-פי-כן עלי להודות כי התאכזבתי. נדמה לי שהרר-מן אינו מוצלח כל-כך פשוט משום שהנפשות שבו אינן נחרתות בלב. מכל סיפור-המעשה על משפחה יהודית-ליטאית שהתישבה בדרום אפרי-קה, על ידידה וקרוביה, על הגיבור ומסעותיו — מכל היריעה הרחבה הזאת כולה אינני זוכרת כמעט אף נפש אחת, ואין לי עניין אפילו בנפש

לדעתי מה שיש לטעון כנגד יצירתו של גלאנויל אינו כלפי מה שהוא אומר על היהודים, אלא כלפי חסרון כל שיפוט חיובי, מוסרי, בכיוון כלשהו. הנפשות מוצגות על פי השיטה של זמננו, כלומר, כמות שהן, ולא כפי שבכוחן להיות. הדבר אמור גם ברומן שהוא בעיני הטוב ביותר שכתב עד כה. רומן זה, ששמו "בית שני", כתוב בגוף ראשון (מיבצע רב ומפליא כשהוא לעצמו), מפי שחקנית יהודית בתיאטרון של לונדון. הספר, אף שהוא מלאכת-מחשבת כרומן — איני מכירה עוד סופר-גבר שהראה הבנה כה רבה לבעיות החמו-רות שעומדת לפניהן האשה בחברה המסובכת של ימינו — עדיין חסר כוח מוסרי. הנפשות מוצגות ברוב-כשרון מבחינת אושר ואי-אושר, אבל אפילו צל-צלן של המלים טוב ורע לא יחמוק לתוך דפי הספר.

זמן רב נראה לי בריאן גלאנויל לא רק המ-פורסם אלא גם המשובח שבאלה מבינינו המנסים לתאר את הזירה היהודית-האנגלית, אבל היום מצויים גם אחרים שיש להם טענת בכורה. פרדריק רפאל הוא אולי פחות ידוע מגלאנויל כרומניסט. זה זמן רב הוא מחשובי המבקרים הספרותיים ב-"סאנדיי טיימס", ובזמן האחרון נכנס בהצלחה עצומה לעולם הסרטים. (הוא חיבר את התסריט ל-"דארלינג") גם הוא, כמו בריאן גלאנויל, הוא צ-עיר טוב-מראה וגבה-קומה, בעל בלורית שחורה, וגם הוא כמוהו איש-שיחה טוב. (היש איזו משמ-עות לעובדה ששני הרומניסטים היהודים-האנגלים הבולטים הם צעירים קלי הליכות וטובי מראה, ואילו הרומניסטים היהודים-האמריקנים הבולטים, בלו ומלמוד, הם שקטים יותר, קשישים בהרבה, ומכונסים הרבה יותר מן הבחינה החברתית? לכאורה צריך היה להיות להיפך).

מכל מקום על כשרונו של רפאל יש לומר קודם-כל שהוא אינו שוה-רמה. הרומן "היהודי" הראשון שלו, "גבולות האהבה", לא היה כלל תמונה נאמנה של "גולדרס גריין". הוא מתרוצץ סחור-סחור לנושא שלו בלא לחדור לעומקו. ספריו הבאים, על נושאים לא-יהודיים, היו מעו-טי-חשיבות, עד שבשנת 1963 יצא ספרו "לינד-

אם נבקש משהו מאותו אומץ-לב בכתיבה היהודית-האנגלית נמצא אותו אולי בדרמה ולא ברומן. ביחוד, לדעתי, ביצירתו של ארנולד ואסקאר. כרבים-רבים לפניו שם וסקר דגש בכי-סופי אדם ובאזלת-ידו. אבל ייחודה וחשיבותה של יצירתו הם באזורי החיים שבהם הוא מוצא את הבעיות המעסיקות אותו. עד כה היה המחזה מחיי מעמד העובדים, שמקום התרחשותו היה בדרך-כלל בלאנקשיר או באירלנד, בנוי תמיד על נושא העוני. העוני היה, אם אפשר לומר כן, הסבל היחיד שהורשה להם. עד שבא ואסקאר והראה לנו דבר חדש לחלוטין: את המאבק להתרומם לא רק מאשפפות העוני אלא ממיני מחסורים אחרים ואף חשובים יותר. הוא עוסק בבעיה אחרת, ודחו-יה עדי-כה, מלחמתם של פשוטי עם, להיחלץ מ-מצב איום זה של אדם, של חסרון-ביטוי, ולהגיע למדרגה שיוכלו להביע עצמם.

אחת הבעיות הגדולות העומדות לפני הבריטים בחיי יום-יום שלהם אינה רק הקושי לבור את מחשבותיהם מתוך המון הרעיונות המוסכמים המקיפים אותם, אלא, גם אם יודעים הם מה מחשבותיהם עדיין עליהם להתגבר על קשיים חמורים לומר את הדברים. אפילו ירצו להיות גלוי-י-לב כאמריקנים, עדיין לא יהיו יודעין כיצד לה-יות. וככל שמוצאם המעמדי נמוך יותר, פחות יהיו יודעים. את הצורך הזועק הזה של השכבות הנמוכות ראה ואסקאר והעז לבטאו. איני יודעת בתיאטרון בן-זמננו מעמד נוגע ללב יותר מזה שבסוף מחזהו "שרשים", בשעה שהגיבורה, נע-רה כפרית נבערה, מגלה פתאום שהיא מסוגלת להביע את מחשבותיה ורגשותיה במלים.

מחזאי יהודי אחר, הזורע אור על מצב זה של חסרון-ביטוי, הוא הרולד פינטר. ההבדל ביניהם כאנשים הוא שאמנם שניהם גדלו באיסט אנד ושניהם בשנות השלושים הראשונות לחייהם, אבל ארנולד וסקר פתוח ונענה יותר למשוחח עמו. שניהם מהדרים בלבושם, איש איש לפי נוסח משלו, אך פינטר מופשט ומעורפל במנהגו, אין בו מחמימותו של וסקר ואינו מהיר כמוהו לג-לות את צפונותיו. ההבדל ביצירה בין שני המחז-

אחת. על כל פנים, לא כפי שאני זוכרת את הרצוג של שאול בלו.

שלושת הרומניסטים שמנתי, על כל חסרונו-תיהם, הם הטובים ביותר שיש לנו לפי שעה. שניים להם במעלה ובמוניטין הם הסופרים כמו אלכסנדר בארון, אדם קטן-קומה, מוצק ושקט, מן הסופרים שחזרו ממלחמת-העולם השניה ובפיהם דבר לומר. בשלהי שנות הארבעים הוא קנה לו שם גדול בספרי המלחמה שלו. אבל אף-על-פי שמאז פירסם כמה רומנים, קצתם בעלי ענין יהודי, לא חזר לרמתו הראשונה. אחת הסכנות הגדולות לסופר בכל ארץ בעלת תעשיית-תקשורת גדולה היא בפיתויים המושכים סופרים טובים לסטות מן הספרות ולעסוק בענינים אחרים מקורבים לה. ומקרהו של אלכסנדר בארון יוכיח. הוא כתב סר-סרטים ומחזות טלוויזיה מעולים, ועודו עוסק בכך. מפני מה אין הסופרים היהודים באנגליה מת-קרבים כלל לרמתם של האמריקנים? אינני סבורה שיש לתלות את הדבר בגורם הסטאטיסטי, בגודל מספרם של יהודי ארצות-הברית, אף אינני סבורה ששורש הדבר בקהל-קוראים גדול יותר בכוח. נראה לי שכוחם החבוי הגדול של בלו וחבריו הוא בכך שהחברה האמריקנית בכללה אינה בושה כל כך לגלות רגשות כמונו בבריטניה. כולנו מעוצ-בים בידי החברה שבה אנו חיים. דרך הבריטים שנוטים הם לכסות ולא דוקא לגלות רגשות שבעומק. האמריקנים לעומת זה, נוהגים גילוי-לב גמור לגבי עצמם. יש שהם אף מפריזים בכך. ואף-על-פי-כן, לדידי, מוטב עודף בגילוי רגשות והתלבטות אישיים מחסרונו. הרומניסטים האמרי-קנים אינם מתביישים להתעניין אפילו בדת, דבר שהיה מפיל פחד על רוב הרומניסטים היהודים באנגליה. ולכן, בסופו של חשבון, ההבדל העיקרי בינינו הוא, לדעתי, לא בכשרון אלא באומץ-הלב. הם מוכנים יותר מאתנו להסתכן ולהיחשב למיו-שנים, אינם חוששים כל-כך לעבור את גדר הצי-ניות המקובלת, ומוכנים הם להמליץ על מטבעות שחוקים כמו "צדק", "טוב" ו"מטרה מוסרית", ועל כל פנים לבחון ולהגדיר אותם. ועל הכל, אין הם קצרי-רוח כל כך לגבי עברם.

התרכזתי ברומאניסטים ובמחזאים, והתעלמתי מן המשוררים, הביוגראפים והמבקרים, כמה מהם, ביחוד מן המבקרים, טובים לא פחות ואולי אף יותר מכל שיכולה להעמיד כל קהילה יהודית בימינו. יש לנו שני סופרי בלשים ממדרגה ראשו-נה, ג'וסלין די יווי וליוגל דוידסון, וכן כמה ביוגרפים ואוטוביוגרפים מצויינים. קבוצה אחת שלא דיברתי עליה כלל הם המשוררים. איני בת-בית בשירה — ולכן איני רואה עצמי מוסמכת לדבר על המשוררים היהודים-אנגלים. אך להוי ידוע שהם רבים, והם כותבים הרבה שירה.

מדוע ואיך קרה הדבר שבאה תחיה יהודית-אנגלית מופלאה זו בספרות? והלא היו קהילות יהודיות מבוססות בבריטניה, עשירות, משכילות ושוות-זכויות, כדי להעמיד שיפעת סופרים זה כחצי תריסר דורות. לא כאן המקום לנסות ולבקש תשובה לכך. התשובה שאין עליה עוררים עוד לא נמצאה.

כל הסופרים שהזכרתי ורבים שלא הזכרתי ער-כס רב והם נחשבים מאד בחוגי התרבות שבתברה האנגלית. נראה לי שעצם הדבר שכמ-עט כולם הם בעלי יסוד יהודי חזק, ותחושתם ורגישותם היהודית בולטת במערכת הגנפשי, הוא מן הסתם סיבת חשיבותם והצלחתם. בין אם הם מודים בכך ובין אם לאו, היהודי שבהם הוא שעשאם מה שהם.

אים הוא בכך שפינטר מסתפק (אם זו המלה הנכונה) בהצגת המצב של קוצר-ביטוי על כל מפח-הנפש והעלבון הכרוכים בו, בעוד שוסקר הוא אופטימי יותר ומאמין באפשרות לשנותו. בעיני פינטר נשארים כשלונות המגע בין אנשים כשלונות. נראתה לי שהוא מציג את המצב הט-אגני הזה ביתר עמקות, ואף באופן מפחיד יותר מוסקר. הוא, בצדק לדעתי, אינו מנסה לקשור אותו בפוליטיקה, אינו מבקש תרופה על-ידי שהוא מנסה לשנות את המבנה החברתי, כפי שעושה וסקר. ארנולד אומר לנו שחיי האדם ניתנים לתיקון. יש בו האופטימיות היהודית. אנו יכולים להיות טובים יותר, מאושרים יותר, חכמים יותר, וחיינו עשירים יותר. וסקר, האופטימיסט היהודי, כאילו אומר: "עלינו לעשות משהו". פינטר, הפסימיסט היהודי, אומר: "כך אנחנו".

יש עוד מחזאים יהודיים בלונדון, אף כי רק אחד מהם, ברנארד קופס, מלבד וסקר, העלה יהודים על הבמה. והרי פיטר שאפר, שמחזהו הראשון, אף כי אינו על יהודים בניכר — שמו "תרגיל בחמש אצבעות", זוהה מיד כיצירה מובהקת של אסכולת "גולדרס גרין". המחזה והמחזאים כמובן אינם מוגבלים לבמה. יהודים רבים עוסקים במחזאות לטלוויזיה ובאולפני הסר-טים. אם יצמח כשרון מקורי ראוי לשמו בהמון צפוף זה קשה לדעת.